

A NEMZETSÉGI SZERVEZET NYOMAI RÁKOSDON

A népi társadalom tanulmányozója munka közben – ugyanazon közösségben is – a társadalmi szervezet legkülönbözőbb elemeivel találkozik. A néprajz természetesen nem elégedhet meg ezek egyszerű felsorolásával vagy leírásával. A népi társadalom élő organizmusában együtt talált különböző jelenségeknek a gyakorlati jelentőségük is különböző. Így egyesek csupán a múltból megőrzött formacsökevények, s már inkább csak színezik az élet némely látványos mozzanatát anélkül, hogy eredeti értelmüket valaki ismerné. Másoknak azonban, bár a létrehozó gyakorlati ok már a múlté, még lehet valamelyes szerepük az élet mindennapjaiban, legalábbis ennek legfontosabb mozzanataiban. E szokások tudatos ápolója a konzervatív idősebb nemzedék. Végül pedig találunk olyan szabályokat, melyeket az újabb és újabb gazdasági viszonyok alakítottak ki, hoztak létre.

A népi közösség mai életében tehát együtt jelentkeznek a múltbeli csökevények, halódó szokások és az alakuló új életviszonyok parancsoló szabályai. A múlt és jövő e dialektikus egysége a népi kultúrában, a történeti módszerű boncolás után, a társadalomfejlődés egyes szakaszai szerint különböző rétegekre bomlik.

A boncolgatást az osztályozó, majd összerakó munka követi, s így a néprajzkutatás olyan régmúlt viszonyokat rekonstruálhat, amelyre az időbeli távolság növekedésével egyre gyérülő történeti források már alig nyújtanak lehetőséget. Egyik ilyen kutatási terület, amelyből megfelelően alkalmazott vizsgálati módszerével a néprajz komoly részt igényelhet, az egykori értelmét már rég elvesztett nemzetségi szervezet. Ennek természetesen ma már csak a népélet, a népi emlékezet, a néphagyományok és a holt tárgyi világ legkülönbözőbb területein szétszóródott, egymással összefüggéstelen nyomaival találkozik a kutató. E nyomok azonban, akár csak az eltört edény cserepei, összeszedhetők, törésvonalaik egymással összemérhetőek, és több-kevesebb hiánnyal egyberakhatóak.

A következőkben ennek a műveletnek az elvégzését kíséreljük meg a nagy többségében román lakosságú Hunyad megye egyik kis magyar faluja, Rákosd¹ esetében. Munkánk során mindenekelőtt sorra vesszük az itt talált különféle élő emlékeket és nyomokat, igyekszünk róluk leválasztani az eredeti alakjukat megmásító elemeket, hogy egymás mellé állíthatók legyenek, majd pedig a belőlük kirakott forma érvényességét a más területekről ismert adatok ellenőrzésének vetjük alá.

I.

1. A helyi szájhagyomány szerint Rákosd falu első megalapítójáról, bizonyos Rákosi Tamástól kapta nevét, s ennek fiaitól származnak a „tősgökeres” rákosdiak, a rákosdi famíliák. „Rákosi Tamás jött ide hat fiával:

Gergely, Pető, Farkas, Dávid, Balázs és Jakab nevűekkel. Később jött egy jó barát is, Bertalan. A Gergely elhalt, az ő családjába nősültek be az aljas famíliák. A Pető örököse a Váradai család. A Dávid nemzet is kipusztult, s mivel a régi törvény szerint nem örökölhette idegen a lány után, a telek átszállt a Bózsai-Jakabokra. A Farkasok közül a Felső-Farkas nemesi levelet is szerzett, de ez kipusztult. Az Alsó-Farkas katona maradt. Ezeken a nemzeteken kívül vannak még a faluban vendégek, ilyenek a Doboli, Barta, Rusz és mások, és vannak még aztán idegenek is.

A fenti eredetmonda és a vele tartalmukban megegyező más helyi változatok alapján mindenekelőtt kétségtelen, hogy itt egy ősi nemzeti közösséggel van dolgunk. Előttünk áll a honalapító és az egész közösségnek (községnek, falunak) nevet adó ős, valamint a máig is származtatott hét *nemzet* közös eredetének és vérségi kapcsolatának emléke. Ott, hol a nép vérségi kapcsolatról nem tud, a korai „csatlakozással”, a honalapításban való részvétellel magyarázzák a rangbeli egyenlőséget, nemzetséghoz tartozást, bár csak a vérségi leszármazottak sora után. A vérségi és csatlakozott honalapító nemzetségek után következik a nemzeti közösségeken kívül álló *vendégek*, majd az *idegenek* felsorolása, illetve említése:

Rákosi Tamás (alapító apa)

Gergely	Pető	Farkas	Dávid	Balázs	Jakab	Bertalan	vendégek,
1. fiú	2. fiú	3. fiú	4. fiú	5. fiú	6. fiú	jó barát	idegenek
							(később jött családok)

Az alapítóknak tartott nemzetségek vérrokonsága, a honalapításban részt vevő szövetséges befogadása a nemzetségek közé, a rokonság heted-ízigen számon tartása, a közösségnek (falunak) az alapító őről való elnevezése és a nemzetség patriarkális szervezete a török népek nemzeti szervezetével azonos képet mutat,² és annyira egyező a honfoglaló magyarság ugyancsak törökös nemzeti szervezetével, hogy az óvatos kutató helyesnek véli a szájhagyomány minél több oldalú ellenőrzését.³

2. Rákosdon, mint mondtuk, a rokonsági kapcsolatok számontartása igen nagy jelentőségű, s különösen az volt az idősebb nemzedékeknel, elsősorban pedig azoknál, akik számára a származás bizonyos előnyöket biztosított, az egyes *nemzetek* tagjainál. Így pl. a most is élő Farkas, Balázsi, Jakab, Bertalan családok idősebb tagjai *első famíliának* tartják magukat, míg a Budai, Fazekas, Körtvélyesi, Bekes, Oláh, Faur és Szombati családokat mindenki *aljas famíliának* mondja. E családok gyűjtőnévének „aljas” jelzőjét azzal magyarázzák, hogy nem ősi, szegény családok, csak benősültek egyik ősi nemzetbe, az utolsó Gergely hét lánya közül valamelyiket véve el feleségül, s ezzel az egykori nagy vagyon is sokfelé elaprózódott. Azonban a latin eredetű „aljas” szó, melyet a középkor végén a kétnevű családok esetében rendszeresen használtak, „más-ként”, „azaz” jelentésben eredetileg Rákosdon is azt jelentette, hogy a

beházasodott vőket saját hozott családnévükön kívül az ősi (női ágon öröklött) telek után is megkülönböztették (pl. „Budai alias Gergely”), hiszen gazdasági, jogi és társadalmi helyzetüket és „rangjukat” az ősi nemzetség szabta meg.

A Váradiairól is azt tartják, hogy mivel elődjük, egy Váradai nevű helybeli prédikátor, a *Pető nemzet* utolsó férfitagjának egyetlen leányát vette feleségül, leszármazottaik a Pető telek, vagyon és nemzetségi rang örökösei. Ugyancsak leányági örököse a Bikfalvi familia a *Farkas nemzet* előkelőbb, állítólag nemeslevéllel és rendelkező *Felső* ágának. Mi azonban nem tartjuk lehetetlennek, hogy a sokak által emlegetett nemeslevél nem is e Farkasoké, hanem épp a beházasodott Bikfalviaké volt. A Bikfalviak mint előkelő lófők otthon Háromszéken közigazgatási és katonai tisztségeket töltöttek be. A beházasodó Bikfalvi előkelőségével magyarázható, hogy leszármazottai megőrizték a Felső-Farkas ág eredeti rangos helyét a templomban is. Nem lehetetlen, hogy a Bikfalviak származáshelye alapján általánosodott az a hit, mely szerint a rákosdiak háromszéki eredetűek (innen jött volna a mondabeli Rákosi Tamás és Bertalan).

A kihalt ősi nemzetségek közül csupán egy van, a *Dávid*, melyet nem örökölték idegenből befogadott vők, hanem az élő ősi nemzetségek közül egyiknek jussolták oda a gazdátlaná lett Dávid telket. Egyik adatközlő szerint régen, ha nem volt gyermek (akárcsak a székelységnél), a telek visszaszállott a nemzetségi közösségre, amely aztán valamelyik nemzetségtagnak juttatta. Így lehetséges, hogy bár vérségileg a *Bózsí-Jakab* is a Jakab nemzet egyik ága, mégis a Dávidok nemzetségi telkébe ülve, gazdaságilag és jogilag külön *nemzetnek* számított.

A különböző régi familiák fiúági vagy teljes kihalásával tehát az „ősibe” ülő család rangja szabta meg a hét nemzetség sorrendjének (rangsorának) további alakulását. Így érthető meg, hogy bár a hagyomány szerint a Gergely és Pető nemzetség volt a legelső, ezek (illetve leányági örököseik) később a nemzetségek sora végére, a Farkasok meg az élre kerültek. Mert a rákosdiak tudatában legutóbb a következő volt a sorrend :

1. Farkas	2. Balázsi	3. Dávid	4. Jakab	5. Bertalan	6. Pető	7. Gergely
a)Felső-Farkas (Bikfalvi)	a)Alsó-Balázsi	(Bózsí-Jakab)	a)Fehér-Jakab		örökös (Váradai)	örökösök („aljas familiák”)
Alsó-Farkas	b)Felső-Balázsi		b)Fekete-Jakab			

Ilyenformán tehát a falu eredetmondája szerinti és a mai nemzetségi rangsor közti különbség a nemzetségek életében idők során beállott változásoknak, helyi jogszokások szerinti megítélés következménye.

3. Rákosd falunak Magyarosd és Bózs falvakkal határos hatalmas erdejét Nyilasoknak nevezik. Az elnevezés világosan utal az erdő egykori

közösségi birtoklásának formájára. Az erdő, napjárs irányában haladva, a következő helyneveket őrzi:

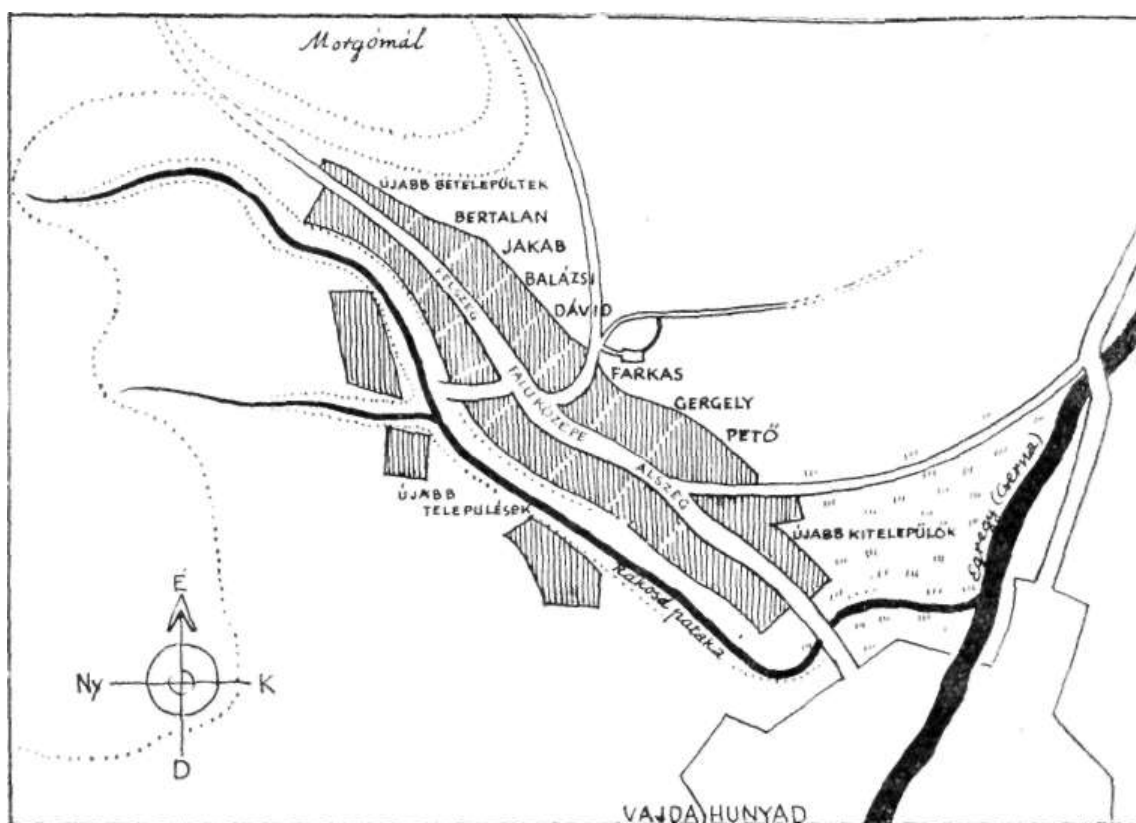
a. *Gergely-nyíl*, b. *Pető-nyíl*, c. *Farkas-nyíl*, d. *Dávid-nyíl*, e. *Jakab-nyíl*, f. *Balázs-nyíl*, g. *Bertalan-nyíl*.

A helynevek sorrendje tehát egyetlen eltéréssel (az e. és f. név cse-réje) megegyező az eredetmondában őrzött sorrenddel. A nemzetségi helynevek jelzik, hogy az erdő első birtokosai is egykor ezek az ősi nek tartott családok voltak. A hat első vérbeli nemzetség erdőbeli nyilai azonos nagyságúak voltak, kivéve a Farkas-nyilat, amely a többinél kisebb és a Bertalan-nyilat, amely viszont kétszeres nagyságú volt. Utóbbi a falubeli öregek azzal magyarázzák, hogy az első Bertalannak még a falualapító Rákosi „szakított ki dupla nyilat, mikor behívta ide”. A Farkasok kisebb erdőnyilatát pedig a szájhagyomány a (közben nemesle-vélre is szert tevő) Farkas nemzetség dölyfösségével magyarázza: „A Farkas nemzet nagy verekedő volt. Egyszer egy Farkas Boldizsár hat fiával Zalasdpatakán (a mai szomszédos Zalasd falu) mulatságot rendezett. Oda-ment egy Rádik nevű román zsellér is fiaival, de a Farkasok kiverték onnét, és még a házát is mind szétrombolták fejszével. Ezért aztán a Farkasok a nyilukból kárpótlást kellett adjanak az embernek.” Jellemző különben, hogy e szájhagyománybeli „hat fiú” motívuma azonos a falu-alapításról szóló mondáéval. A szájhagyomány tehát a közben legelőke-lőbb nemzetséggé lett Farkasokra ruházza a nemzetségalapítási monda egyik jellegzetes motívumát.

4. Rákosd keskeny, völgyi településű falu. Egyetlen utcája a Rákosd patak szűk völgye bal felőli teraszának peremén húzódik, a telkek pedig kétoldalt erre merőlegesen helyezkednek el. Az egyutcás völgyi település *Alsó* és *Felső* utcájának megfelelően *Alszezből* és *Felszezből* áll, köztük a *Faluközepe* tágasabb utcarésze. A Faluközepe fölött emelkedő dombra épült még az Árpád-korban a falu sokáig egyetlen és többször módosított középülete, a templom. Az Alsó utca folytatása az alig 2 km-re lévő és már az Egregy (újabbán inkább Csernának nevezik) mentén elhelyezkedő Vajdahunyadra vezető út. A Felszeg utcája felső falurészén, a kis patak forrásánál „elfogy”; onnan csak meredek ösvényen lehet felmenni a Morgómál nevű hegyre, hogy innen a kb. 8 km-re levő Nándorvályára jussunk. A felső faluvég lakosságának egyfelől a mély patakmeder, másfelől a meredek szőlőhegy csak egészen apró telkek kialakítására nyújt lehetőséget.

Nyilvánvaló, hogy a falu településre legalkalmasabb része sem nem a Rákosd pataka és Cserna összefolyásának vizenyős rétje, sem pedig a szűk felső vég, hanem a köztük lévő útszakasz. Ezen a szakaszon találjuk a rákosdi nemzetségek települését is. E részen legalól, a „Pusztá” és „Sikátor” közti részen, az utca két oldalán találjuk a Pető nemzetséghez tartozó családok nagy részét. A „Gergelyek”, illetve a beházasodott famí-liák jó része az Alszeg felső felén, a templomon alóli „Szakadási rész”-en lakik, míg a „Faluközepe táján”, ettől inkább felfelé van a Farkasok néhány régi telke. A Felszeg letelején volt a Dávidok telke, melybe a

nemzetség kihalta után a Bózsi-Jakabok ültek. A Bózsi-Jakabok legtöbb telke most is ezen a részen van, míg közvetlen közelükben, nagyrészt az előbbiekkal vegyesen, találjuk az alsó és felső Balázsiak házait. A Felszegen fölfelé menve sorakozik a Fekete- majd a Fehér-Jakab nemzetség néhány telke, míg az utca felső részén laknak a Bertalanok. A településre legkevésbé alkalmas felső faluvégi szűk részen már nem találunk nemzetségi településeket, itt kizárólag a magasabban fekvő Nándorvályáról ideköltözött családok laknak. Hasonlóképpen egyre nyúlik a falu alsó vége is. A vizenyős rétek fokozatos kiszáradásával (csatornázással is siettetik e folyamatot) ide települnek ki a népes családok újházasként, a falu szegénysége, az a réteg, amely, mivel naponta jár be Vajdahunyad vasgyáraiba és a vasúti műhelyekbe, közelebb is akar lenni munkahelyéhez. Hasonlóan egyenként települtek meg a falu patakon túli részén az ide kiszorult különböző földművescsaládok és beköltöző idegenek.

1. A rákospalotai nemzetségek települése.

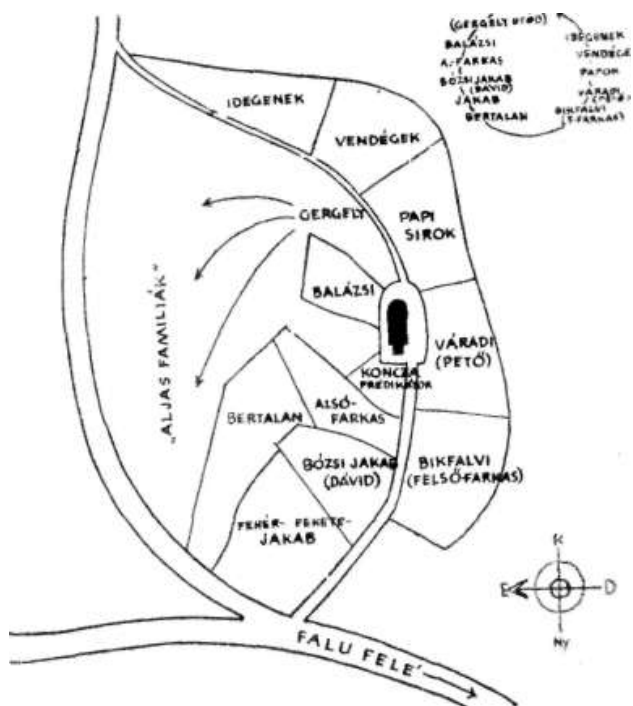
Ha most a nemzetségi szervezet felépítése szempontjából vizsgáljuk meg a településrendet (1. rajz), mindenképp azt látjuk, hogy a falu alsó, távolabbi részén települtek meg az „elsőbb” nemzetségek, míg a „fiatalabb testvérektől származó” nemzetségek telkei a Felszegen sorakoznak, legfeljebb a hagyomány szerint később csatlakozott Bertalan nemzetséggel.

A településrendben tehát a nemzetségi kapcsolatok a következőképpen alakulnak:

újabb települések (idegenek is)	Pető	Gergely (aljas famíliák)	Alsó-Felső Farkas	Dávid (Bózsí-Jakab)	Alsó-Felső Balázsi	Fehér-Fekete Jakab	Bertalan	újabb települések
---------------------------------	------	--------------------------	-------------------	---------------------	--------------------	--------------------	----------	-------------------

Az ősi nemzetségek szállásait tehát az erdei dúvadaktól és rablóktól egykor csupán a később csatlakozott Bertalanok védték a falu külső végén, míg a rangosabb nemzetségek a falu alján, a művelhető földek és az országút közelében foglaltak maguknak szállást.

5. A rákosdi templom a falu központja közelében emelkedő dombon épült, és körülötte van, fent a dombtetőn, a temető is. Az a tény, hogy másutt nem tudnak a helybeliek régibb, „felhagyott” temetőről, és hogy a létező a régi templom körül van,⁴ arra mutat, hogy a temető még a nemzetségi társadalom virágzásának idejéből való. A temető Rákosdon valóban a „halottak faluja”, hol a házastárs halottakat egymás mellé, a

2. A nemzetségek szerint felosztott temető Rákosdon.

még házasszatlan nagyobb gyermekeket kétfelől, a meghalt csecsemőt pedig az anya leendő sírjába vájt oldalfülkébe, sírboltba teszik. Az élő családi kapcsolat tökéletes tiszteletbentartása ez. De az élők falujának rendje a nagyobb társadalmi egységre is érvényesül: Rákosdon a családok nemzetségek szerint temetkeznek, a temető is nemzetségek szerint van felparcellázva (2. rajz), és külön van a beházasodottak és idegenek temetkezési helye.

A templom nagyjából a temető közepén áll, az egyes temetői parcellák a templom körül sorakoznak. Magától értetődőnek tartanók, ha a falvakon még mindig szokásos napjárás (óramutató járása) utáni rendben vennénk sorba az egyes parcellákat, mint ahogy azt az erdőrészi nyilak esetében is tettük. Ha viszont a temetőben ezt a sorrendet követnők, akkor az idegenekkel kezdhetnénk és a Gergely vagy Balázsi nemzetséggel végezhetnők a sort. Ez azonban nyilvánvalóan fordított sorrend lenne. E különös helyzetre a honfoglalás kori magyarság és más lovas nomád népek világképének ismerete adja meg a kulcsot,⁵ amely szerint a túlvilágon minden dolog elhelyezése az eviláginak pontos fordítottja. A kissé szabálytalanul elhelyezkedő temetőparcellák fordított sorrendje már ilyen-féleképpen alakul:

Északi rész:

Aljas famíliák (Gergely)	Balázsi	Alsó Farkas	Bózsi-Jakab (Dávid)	Fehér-Fekete Jakab	Bertalan
-----------------------------	---------	----------------	------------------------	--------------------	----------

Déli rész:

Bikfalvi | Váradi | Papi sírok | Vendégek | Idegenek

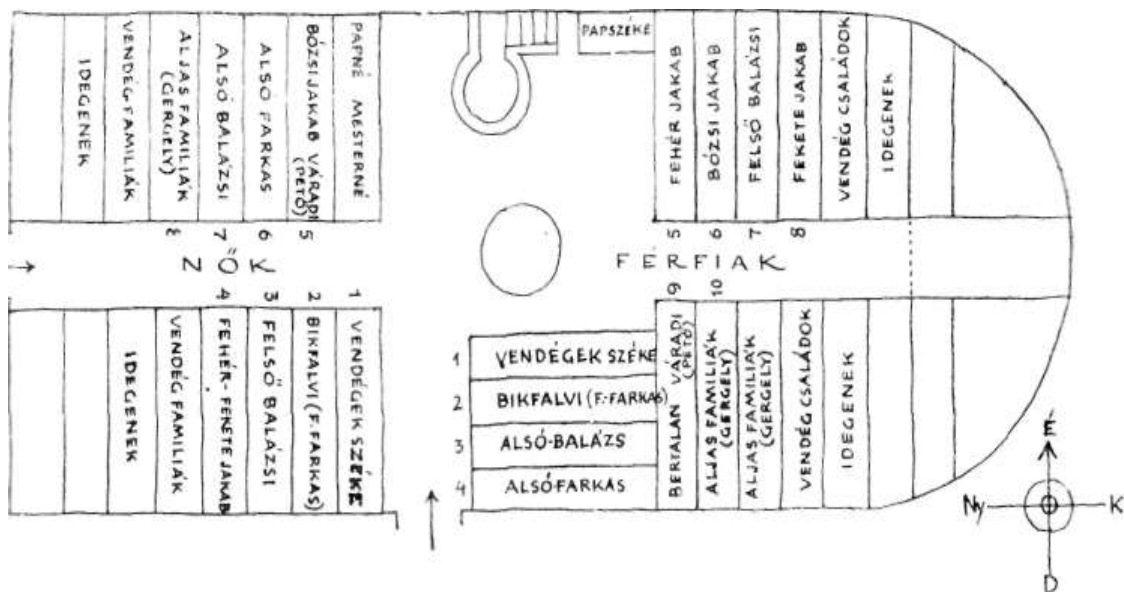
Ha most e sorrendet elemezzük, mindenekelőtt az tűnik fel, hogy az utcáról a templomhoz s onnan tovább a mezőre vezető ösvény a temetőt két részre osztja, melynek a nagyobbik (északi) felén találni a még ki nem halt nemzetségeket (Balázsi, Jakab, Bertalan), míg a kisebb részén a később beköltöztek sírhelyei vannak. Így a beházasodott Bikfalvi és Váradi famíliáké, majd más „papi sírok”, a „vendégek” és az „idegenek” sírhelyei következnek, olyan sorrendben, ahogy a nemzetségi kapcsolatok és a közösségi élet szempontjából mind kevesebb közük van a régi faluhoz. A kipusztult családok örökösei közül csupán a Bózsi-Jakabot találni a régi nemzetségek között, de láttuk, hogy a Jakab maga is régi nemzetség. A Gergely örökösök („aljas famíliák”) már a temető hátsó szélében kaptak csak helyet, bár e rész kapcsolatban áll a Gergelyek eredeti sírhelyeivel, közvetlenül a templom szentély felőli részén. Élénken szemlélteti a temető szigorú nemzetségi (rokonsági) rendjét az, hogy a Farkasok két ága hogyan oszlik meg a temető régebbi és újabb oldalán, aszerint, hogy az „igazi” Farkasokról (Alsó-Farkas) van szó, vagy a Felső-Farkas-Örökös jövevény Bikfalviakról.

6. A ref. templom a közösségi élet szempontjából nemcsak mint ünneplőhely, de a közösség egyes tagjainak nyilvános avató (befogadó) vagy kibocsátó, kizáró helye is volt (keresztelő, esküvő, temetés, kitiltás). Természetszerűen gondolhatunk tehát arra, hogy a templomban való helyfoglalást is a helybeli szokás regulái szabják meg.

Valóban, Rákosdon már a templomba való bevonulásnak is megvan a maga „rendje”. Harmadik harangszókor a hívek a bejáratnál várják

a lelkipásztort, aki elsőnek lép be a templomba, a déli bejáraton, majd utána vonulnak be a házasszerűk időségi sorrendben, s elfoglalják a templomhajó jobb felőli (keleti) részén levő padokat. A férfiak után az asszonyok s lányok a nyugati (torony alatti) bejáraton át mennek be, s a közeli padokban telepednek le. A legények csak ezután vonulnak be a férfiak déli bejáratján, s helyezkednek el a házasemberek oldalán (a szentélynek megfelelő részen) levő karzaton, hol végig állanak, felülről szemlélve a szemben ülő lányokat.

A templomba való bevonulás merev sorrendje is elárulja a közösség egykori szigorú patriarkális jellegét, de erre mutat az is, hogy a férfiak a déli főbejáratától számítva a templom jobb felén, a nők meg a bal oldalon helyezkednek el (3. kép). Ahogyan az egész templomban a jobb ol-

3. A templombeli ülés nemzetségek szerinti rendje Rákosdon.

dal a fő, ugyanígy az egyes padoszlopok közül is a jobb oldali az előkelőbb. A férfiak padoszlopa a bejárat közelében (a szószékkel és úrasztallal szemben) nyilvánvalóan a legelső helynek számít. Erre mutat különben az is, hogy e padoszlop legelső padja van fenntartva az előkelő vendégek számára.

A templompadokban való helyét aztán mindenkinek a nemzetségi szervezetben való helye, illetve ehhez való viszonya szabja meg. Minden nemzetségnek külön *széke* (padban való ülőhelye) van, s az ezekben való ülés rendje a férj, illetőleg az apa után igazodik. Így pl. „ha egy Balázsi elvett egy Jakab leányt, akkor ez már a Balázsiak székebe, anyósa és sógornője mellé ült”. Mivel egyes nemzetségek közben kihaltak, vagy pedig pár évig nem volt templomba járó női vagy férfitag a nemzetségből, az üres székeket elfoglalták a mögöttük ülők. Mert az első székek a „legelsőbb nemzeteké”, ezután következnek a többi nemzetségek, majd a beházasodott familiák, végül pedig a később beköltözött vendég családok s leghátul az idegenek. Mivel a padban a helyváltoztatás – a településtől,

temetői parcelláktól vagy erdőrészekről eltérően – lehetséges, ezt szék-üresedés esetén gyakorolják is a hátrább ülők.

Figyelembe nem véve a szószék közelében elhelyezett *papszékét*, a *papné és oskolamesterné székét* és a *vendégszékeket*, a férfiak és nők szerint – jobb és bal szárnyon – a templombeli ülésrend a következő képet mutatja:

Bal szárny (nők):

1. Bikfalvi (F. Farkas utód)
2. Felső-Balázsi
3. Fehér-Jakab
4. Fekete-Jakab
5. Bózsi-Jakab
6. Váradi (Pető utód)
7. Alsó-Farkas
8. Alsó-Balázsi
9. „Aljas famíliák” (Gergely utódok)
10. Vendég famíliák
11. Idegenek

Jobb szárny (férfiak):

1. Bikfalvi (F. Farkas)
2. Alsó-Balázsi
3. Alsó-Farkas
4. Fehér-Jakab
5. Bózsi-Jakab
6. Felső-Balázsi
7. Fekete-Jakab
8. Bertalan
9. Váradi (Pető utód)
10. „Aljas Famíliák” (Gergely utódok)
11. Vendég famíliák
12. Idegenek

Az első pillantásra kevésbé egyszerűnek tűnő ülésrend nyomban leegyszerűsödik, ha mindkét oldalon az egyes nemzetségek elsőnek előforduló ágát vesszük figyelembe:

Bal szárny (nők).

Jobb szárny (férfiak):

Bikfalvi (Farkas) – 1 –	Bikfalvi (Farkas)
Balázsi – 2 –	Balázsi
Bózsi-Jakab (Dávid) – 3 –	Bózsi-Jakab (Dávid)
Jakab – 4 –	Jakab
Nincs női tag – 5 –	Bertalan
Váradi (Pető) – 6 –	Váradi (Pető)
„Aljas famíliák” (Gergely) – 7 –	„Aljas famíliák” (Gergely)
Vendégek – –	Vendégek
Idegenek – –	Idegenek

Így hát a templombeli elhelyezkedésből is a nemzetségi szervezet már ismert rendje olvasható ki, a kihalásokkal, beházasodásokkal és újabbak beköltözésével történt változásoknak megfelelő módosulással (vö. a 2. pont alattiakkal).

II

A rákosdi nemzetségek eredetéről és Rákosd falu nemzetségi alapításáról szóló szájhagyomány feljegyzését követően megkíséreltük a hagyományokban őrzött nemzetségi szervezetre vonatkozó emléktanyag más ter-

mészetű nyomait is feltalálni. Kutatásunk eredményes volt, e másféle nyomok a szájhagyomány lényegét, sőt egyes részleteit is igazolták. Az alábbiakban megpróbáljuk az így földerített nyomokat összefoglalni és kiértékelni.

1. Mindenekelőtt a falu és a nemzetségek eredetéről szóló szájhagyomány két megállapítása szorul közelebbi vizsgálatra. Az egyik az, hogy a falu az alapító nemzetségtől kapta elnevezését, a másik pedig a falualapító magyarság székely eredete. A falu neve és a helyszínen lejegyzett 55 határbeli helynév magyar volta első tekintetre csak a falu magyar alapítását bizonyítja. Viszont egyik fontos dűlőnév, a „Székely-patakdő” már e falualapítók közelebbi székely etnikumára is mutat. Két rákosdi családnév, a Bikfalvi és Doboli a messze háromszéki székelységgel tartott rokoni kapcsolatokra utal. Ezeknél is fontosabb azonban, hogy maguk a rákosdiak is *székelynek* tartják magukat, hasonlóan más Hunyad és Bihar megyei hegyvidéki falvak magyar lakosságához.⁶

Maga a falu Rákosd neve sem mond ellent a székely kapcsolatoknak, különösen ha tudjuk, hogy Rákosdot a Hunyadiak korában néha Rákosnak („d” helynévképző nélkül) is írták⁷. Rákos elnevezésű falut ugyanis többet találunk a Székelyföldön: *Felső-* és *Alsórákost* Udvarhelyszéken, *Csikrákost* Csíkban és *Aranyosrákost* Aranyosszéken. A Székelyföldön kívül még egy Máramarostól Krassó-Szörényig húzható vonal mentén is találunk Rákos nevű falvakat: *Rákospatak* (Huszt vidéke), *Rákosfalva* (Lápos vidéke), *Rákosterebes* (Szilágyság), *Rikosd* (bihari Báródság), *Rákosd* (Hunyad), *Rakasdia* (Krassó-Szörény). Ezeken kívül még Budapest környékén és a legnyugatibb magyar vidéken, a Vas megyei Őrségben találkozunk *Rákos* nevű helységekkel. Ezek szerint tehát a székelység mai vidékein, a X–XI. században Máramarostól Krassó-Szörényig húzódó korábbi gyepű-települések övezetében⁸, Magyarország nyugati határvidékén (a Zala mentén, vö. a Rákosd melletti Zalasd falunévvél) és a fejedelmi szálláshely körül találkozunk Rákosd helységnevekkel, s mindenütt „székely” összetételű falvak társaságában.⁹

Mindez megerősíti a szájhagyományt, hogy Rákosd székely eredetű község, amelyet esetleg egy Rákos nevű nemzetség alapított. A szabad település ténye mellett szól, hogy lakóit 1358-ban szabad, katonáskodó nemescsaládokként említik¹⁰. A falubeliek közt máig él egykori nemességük tudata, de számon tartják a közeli Hozsdát és Lozsád falvak nemesi eredetét is, ahonnan gyakran házasodnak. A szájhagyomány, valamint a település, temető, templombeli ülésrend és a nyilas osztású területek alapján rekonstruált nemzetségi szervezet képét részben igazolják, részben pedig kiegészítik a rendelkezésre álló történeti adatok. A rákosdi nemzetségek hetes száma a harcos nomád török népek nemzetségi szervezetével való azonosságra mutat. A kirgizek és türkmének rokonsági körüket, illetve őseiket hetediziglen tartják számon ma is, és a hetes számon alapult a magyarok (7 törzs) és székelyek (7 szék) nemzetségtörzsi szervezete is. Gazdasági téren a közös terület és haszonvétel hétélféle osztásában nyilvánult meg a hetes szervezés: Rákosdon is hét

részre osztották a településre alkalmas területet (falut), és hét nyílra osztották az erdőt s valamikor bizonyára a legelőt és kaszálót is.

2. Hogy a hét rákosdi nemzetség (nemzet) viszonylag később önállósult, bizonyítják a késői alakú nemzetségnevek, melyek egy kivételével (Farkas) mind keresztény keresztnevekből származtak. A rákosdi 7 nemzetség közül ötnek az őseit már az 1482–1511 közti évekből ismerjük: a Farkast, Dávidot, Petőt, Gergelyt és Jakabot.¹¹ A Balázsi ebben az időben még nem szerepel Rákosdon, viszont megtaláljuk (Balassa, Balaskó, Balasefi alakban) mint a Hunyad megyei Bács-Tompai nemescsalád egyik ágát.¹² Hogy csak később származott be Rákosdra, arra mutathat a Balázs név után tett „i”, ami a máshonnan való származásra utal. Mindenesetre 1864-ben a többi rákosdi nemzetség mellett már a Balázsi nemzetségnek is *nyila* volt a rákosdi erdőben, akárcsak az ismeretlen eredetű Bertalannak.¹³ A XIV–XV. században a többi felsorolt rákosdi családnév és más Hunyad megyei nemescsaládok közt sem említett Bertalant – nemcsak hogy később, de – idegenből vagy a jobbágyok közül fogadhatták maguk közé a rákosdi nemzetségek; talán mint a falut a felső végről védő és a többiek helyett is katonáskodó családot, amely szolgálatát a közösség kettős nyíllal jutalmazta. A honfoglalás kori nemzeti szervezeteknél tipikus jelenség ez,¹⁴ és bizonyára a magyar-székely kapcsolat is ilyen viszonyt tükröz.

A nemzetségágak (Alsó-, Fehér- stb.) keletkezése elsősorban az új telkek alapításához vezető természetes szaporulat eredménye lehet, vagy azzal magyarázható, hogy a nemzetség egyik férfitagja beült valamely kihalt nemzetség örökségébe. Ez utóbbi esetnek emlékét őrzik a helybeliek a Bózi-Jakab ág keletkezésével kapcsolatban, melyre a kihalt Dávid telek jutott. A „Bózi” melléknevet esetleg a szomszédos Magyarbózról való házasság révén kaphatta egyik ősök. A Felső-Farkas ág a Bikfalviak beházasodásával válhatott ki a Farkas nemzetségből, s a „felső” jelző az új telkek helyétől származhat. A Fehér- és Fekete-Jakabok ágelnevezésében viszont egykori kihalt famíliák neve rejtőzhetik. Így 1358-ból és 1392-ből tudunk egy rákosdi Fehér (Feyer, Feyr) nevű nemescsaládról¹⁵, melynek később nyoma vész, valószínűleg valamelyik Jakab kismemes örökölte el – esetleg házasság útján – a telket a névvel együtt. Fekete család több is szerepel Hunyad megye kismemesei között,¹⁶ Lozsádon pedig, honnan előszeretettel hoznak asszonyt a rákosdiak, máig is létezik „Fekete nemzet”¹⁷. Bár az sem lehetetlen, hogy a Fehér-Jakab ág különválása után megmaradt Jakobokra csak ráragadt az ellentétes Fekete elnevezés.

A XIV–XVI. században Rákosdról említett más, ma már nem létező nevek (Bencze, Barba, Máté, Bódi, Dénesi stb.) vagy csak egyeseket jelölő keresztnevek voltak, vagy pedig közben kihalt családok (nemzetségek), kiknek telkük, jussuk (nyiluk) visszazállt a nemzetségi közösségre.

Míg a háromszéki „kutyabőrös” nemes vő, Bikfalvi teljes jogú örököse lett egy kipusztuló nemzetségágnak, a Pető örökös Váradi, mint bizonytalan eredetű helybeli prédikátor, a Pető lány feleséggel együtt

már nem örökölhette a nemzetség rangját is: a Pető utódok a nemzeti rangsorban (1. templombeli ülésrend) a Bertalanok után kerültek.

3. Ha elmondhatjuk, hogy a rákosdi nemzetségi társadalom szerkezetét sikerült fő vonásaiban megrajzolni, nagyobb nehézségekbe ütközünk, midőn e nemzetségi szervezet gazdasági vonatkozásait próbáljuk felderíteni. Kétségtelen, hogy egykor a közösen birtokba vett területet közösen is használták. Erre mutat a *nyíl* emléke, amely helynévként máig fennmaradt. A nyíl a letelepült népeknél azt jelentette, hogy a használatra közösen kijelölt szántót, rétet vagy erdőt egyenlően osztották fel, a jogosult családok, majd nemzetségágak, később önálló nemzetségek száma szerint. Aztán nyílhúzással sorsolták ki, hogy kinek melyik darab jusson. Kivételesen már ekkor is adtak egyeseknek (így pl. Rákosdon az ide „hívott” Bertalanoknak) nagyobb vagy több nyilat, de ennek sokáig nem volt nagy jelentősége, mert még mindig sok volt a szabad, foglalatlan föld, amelyet bárki kikérhetett ideiglenes művelésre.

Később az egyes családok, famíliák nemzetségi fejlődésével a kiadott nyilak, a jussok az önállósult új nemzetségek állandó birtokaivá lettek, amelyeket azonban a nemzetséghez tartozó családok még közösen használtak. A legelők és erdők közös birtoklásával sokáig nem is volt baj Rákosdon, mivel legelő is, erdő is volt elég. A nemzetségi közös birtoklás legtovább az erdőnél maradhatott fent. Rákosdon a Gergely és Jakab nemzethez tartozó családok egy 1906-ban bekövetkezett tagosításig még közösen (családokra fel nem osztva) használták erdőrészeit. Véglegesen tehát csak a magántulajdonra alapított szabad gazdálkodás tagosítása vetett véget az egykori nemzetségi közös gazdálkodás utolsó maradványának. Lényegében azonban ekkor már régóta családi gazdálkodás folyt. A szántónyilak valószínűleg már a XV. században, az intenzívvé váló gabonatermesztő földműveléssel lesznek családi birtokokká, s a közösség csak arra vigyázott, hogy kárt ne szenvedjen az egyéni érdekek miatt, az egyéni hatalmaskodás vagy gondatlanság folytán. Ezért teszi kötelezővé a község a mezőgazdasági munka bizonyos szakaszainak a betartását (pl. az aratás befejeztéig nem volt szabad marhával kimenni a szántóföldre) és az utcavégeken vetéskapuk állítását (hogy a csatangoló jószág ki ne szökhessen a bevetett határrészbe). Ezért vezetik be a vetésforgót is, amely lehetővé teszi, hogy a jószág legeltetése és a gabonatermesztés elkülönülhessen a határon.

A közösség örökösödési jogszabályai sokáig főleg arra vigyáztak, hogy a nemzetség vagyona ne idegenedhessen el. A tagosításig a közös birtokra való haszonélvezet jogát senki el nem adhatta, át nem ruházhatta. A családon belül a leány az anyától, a fiú az apjától örökölt, az apai birtok csak a férfiág elhalálása esetén szállt a leányra vagy ennek gyermekeire. Oldalági örökösödés nem volt, és a hagyomány fenntartotta, hogy a régi törvény szerint a kipusztult nemzetséget senki sem örököli, hanem a telek visszazáll a közösségre, illetve onnan valamelyik nemzetség igényelheti.

De csupán tiltó szabályokkal nem lehetett már fenntartani a nemzeti szerkezetet akkor, midőn ennek gazdasági alapja már megszűnt lé-

tezni. A letelepülés, a földművelésre való áttérés, ennek mind intenzívebbé válása (szőlőművelés, kettős, hármas, majd négyes forduló bevezetése), különösen pedig a Mária Terézia korabeli nagy átalakulások (Hunyad vidékén is megszervezték a határőrezredeket, melyeknek a rákosdi nemescsaládok is katonái lesznek, s még századkaszárnnyát is építenek a faluban), az általános iskolai oktatás állandósítása, az 1848-as forradalom (a nemesi kiváltságok és határkatonaság megszűnése), a szabad gazdálkodás, tagosítás, maradék közbirtokok felosztása, közben pedig (már a XIX. század elejétől) a vidék fokozatos iparosítása, a szomszédos Vajdahunyad nehézipari központtá való alakítása, a vidék új etnikummal (csángó elemekkel) való telepítése, a szabad versenyben lemaradt családok proletarizálódása (Vajdahunyadra jártak be) – mindezek fokként teljességében lerombolták a nemzetségi szervezet alapzatát.

*

Kutatásunk eredményeként sikerült egy faluban az egykori nemzetségi szervezet néhány nyomát föllelni. Ezek egybevetésével megpróbáltuk fölvázolni a régmúlt társadalmi forma szerkezetét, igyekezve ezt működésében is megragadni. Ez utóbbi tekintetben viszont negatív eredményre jutottunk: a régmúlt korokra vonatkozóan csak a komplex kutatás tudna további adatokat föltárni, a jelenkorra vonatkozóan meg éppen azt találtuk, hogy a nemzetségi szervezet csupán emléktöredékekben él, csökevényes formákban, s alakító társadalmi szerepe régóta nincsen.

A nemzetségi szervezet fontos gyakorlati jelentősége lényegében még a középkorban bekövetkezett nagy életforma-változásokkal megszűnik: akkor, midőn a nomád-félnomád állattartóból letelepedett földműves lesz. Ez a folyamat körülbelül a XV. század végére fejeződhetett be Rákosdon, akárcsak Erdély más, alacsonyabb fekvésű vidékein is és Magyarországon. Ezt a hatalmas átalakulást jelzik a különböző parasztfordalmak, kismemes és székely lázadások. A további évszázadokban a nemzetségi szervezet már nem alkotó, termelő jellegű, csupán védekező: a kis szabadok védelmét igyekszik biztosítani a feudális nagybirtokosok erőszakoskodása vagy a török előrenyomulásával meginduló újabb népmozgalmak (migrációk) ellen. Nem az a fontos már, hogy a nemzetség a közös munka termelő együttműködésének szervezete legyen, hanem az, hogy a faluközösség vagyonát és tagjainak jogait védelmezze. Féltekennyen vigyáz a régi szokások betartására, nehogy valamelyik tagjából földesúr lehessen, és arra is, hogy kétes idegenekkel, jobbágyokkal ne keveredjék, ne jobbágyosodjék. Végül a tőkés gazdálkodás kibontakozásának különböző eseményei és következményei már a nemzetségi szervezet védekező jogszokás-jellegét is hiábavalóvá teszik, és ez csupán a rokonsági kapcsolatok magyarázatára csökevényesedik néhány öregember emlékezetében. Új, osztálypolitikai vonatkozások lépnek előtérbe, s hovatovább még az eredetileg rokonsági jellegű összejövetelek (keresztelő, lakodalom, névnap stb.) összetétele is eszerint alakul.

A nemzeti szervezeten azonban e szükségszerűen bekövetkezett teljes jelentőségvesztés ellenére is megérdemli a kutatást. Mind Rákosdon, mind más falvakban, ahol ilyen anyag elérhető, hozzásegít a magyarság fontos etnogenetikai kérdéseinek, más vidékekkel való egykori kapcsolatainak tisztázásához, tájékoztat a magyar népi kultúra alaprétégeről, s különösen a szokásvilág és néphit jelenségeinek területén nyújthat értékes magyarázatot.

1948

JEGYZETEK

¹ Rákosd (románul Răcăștia) egyike azoknak a Vajdahunyad környéki magyar falvaknak, hol az egész vidékre kiterjesztett tájékozódó gyűjtésem során, 1947-ben pár napot tölthettem. Itt, a környező románság népi kultúrájának a magyar népszokásora, néphitre és népnyelvre gyakorolt hatása mellett, feltűnt a lakosság élénk származástudata és rokonság-számontartása. Az erre vonatkozó adatokat Balácsi László és Doboli László 1880–1890 táján született földműveseknek köszönhetem.

² Jelen munka kidolgozása idején Sz. M. Abramzon szovjet kutató foglalkozott a kezdetleges törökség nemzeti szervezeteivel *Nemzetstörzsi szervezet formái Középközépsia nomádjainál* c. tanulmányában (РОДОВОЕ ОБЩЕСТВО). A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének Munkái. Új sorozat, XIV. Moszkva. 1951.

³ Gondolunk itt az olyan esetekre, amikor tudákos emberek által felkapott koholmányok néhány nemzedék alatt a nép közt olyan széles körben elterjednek, hogy azok a kevésbé óvatos kutatót megtéveszthetik. Így fogadta el pl. „ősi” és „népi”-ként még Orbán Balázs is a „Csíki Krónika” számos koholmányát (a Csíki Krónikáról csak Orbán műve megjelenése után derült ki végleg, hogy hamisítvány).

⁴ A jelenlegi református templom középkori alapjaira I. Téglás Gábor: *Hunyad megye ősi magyarsága*. Ethnographia, XXV. 208.

⁵ László Gyula: *A népvándorlás lovas népeinek ősvallása*. Kolozsvár, 1946. 17. és vö. *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, 1944. 128–133, 143–149. (A kenézlii es bezdédi temetők rendjének elemzése.)

⁶ Györffy István: *A fekete-körös-völgyi magyarság települése*. Budapest, 1914.

⁷ Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* I–V. Budapest, 1890–1913. V. 22, 201. A székelység egykori ittlétére mutatnak egyes „Székely” előtagú falunévek (Székelyhíd, Székelyó stb.).

⁸ Vö. Györffy György: *A székelyek eredete és településük története*. Budapest, 1941 (l. térképet is).

⁹ Vö. *i.m.* i.h.

¹⁰ Csánki *i.m.* i.h.

¹¹ Csánki *i.m.* 172, 185, 173, 188, 218.

¹² Csánki *i.m.* 153.

¹³ Györffy I. *i.m.* 26. Tévesen idézi Pesty Frigyes helynévgyűjteményéből a régiesen írt Balafi-t „Balati”-ként.

¹⁴ László: *A honfoglaló...* 128–133. A vérségi nemzetségi tagoktól kissé oldalt olyan fegyvereseket találtak, kiknek a nemzetségi vagyomból a vérbeli tagoknál több „nyíl”-uk volt.

¹⁵ Csánki, *i.m.* 178.

¹⁶ Csánki, *i.m.* 179.

¹⁷ A helybeliek magyarázata, hogy ti. a Jakabok Fekete ága tagjainak sötét arcbőre után kapta volna elnevezését, már csak azért is erőltetett, mert Rákosdon az ilyenszerű állandó melléknév ismeretlen.